कृषीशास्त्रावरील प्रशिक्षण व्हिडिओ

शेतकऱ्यांच्या हातात शिकण्याची शक्ती देणे

Savitri Mohapatra

लहान आणि अल्पभूधारक शेतकऱ्यांना कृषीविषयक ज्ञान आणि पद्धती उपलब्ध करून देण्यासाठी कृषी सल्लागार सेवांना बळकटी देणे हे कृषीशास्त्र आणि सेंद्रिय शेतीकडे जाण्यासाठी महत्त्वाचे आहे. डिजिटल लर्निंग टूल्स हा शेतकऱ्यांना कृषी पर्यावरणीय पद्धतीबद्दल प्रशिक्षण देण्यासाठी, शेतकऱ्यांच्या नेतृत्वाखालील प्रयोग आणि स्थानिक नवकल्पना आणि स्थानिक नवकल्पना आणि उच्च पातळीवरील कृषी पर्यावरणाला प्रोत्साहन देण्यासाठी एक किफायतशीर मार्ग आहे.

बिहारमधील दुर्डीह गावात स्मार्ट प्रोजेक्टर वापरून शेतकऱ्यांना व्हिडीओ दाखवत अलेला ईसाऐ सदस्य

पर्यावरणीय शेती ही ज्ञानकेंद्रित, जटिल आणि इतरांशी वाटणे कठीण आहे. लहान आणि सीमांत शेतकरी, ग्रामीण स्त्रिया आणि विशेषतः तरुण, ज्यांना विविध आव्हानांचा सामना करावा लागतो, त्यांच्या स्वतःच्या भाषेत संबंधित कृषी माहिती आणि ज्ञानापर्यंत मर्यादित प्रवेश असतो आणि अशा संसाधनांसाठी ते आतुर असतात.

या शेतकऱ्यांचे ज्ञान कौशल्ये बळकट करणे हे स्थानिक अन्न प्रणालीसाठी महत्त्वाचे आहे. तथापि, विस्तार कर्मचाऱ्यांचे शेतकऱ्यांचे प्रमाण कमी असल्यामुळे (उदा. भारतात १:११६२) फक्त काही टक्के शेतकऱ्यांना समोरासमोर विस्ताराची सुविधा आहे. अनेक दशकांपासून विस्तार सेवांना संशोधनाद्वारे सूचित केले गेले आहे जे कृषीच्या हरितक्रांतीला समर्थन देण्यासाठी सज्ज होते आणि म्हणून त्यांच्याकडे कृषी पर्यावरणीय बदलास समर्थन देण्यासाठी योग्य मानसिकता किंवा कौशल्य आणि ज्ञान नाही. काही विकास प्रकल्पांमध्ये कृषी शास्त्रावरील शेतकरी प्रशिक्षण कार्यक्रम असले तरी त्यांची पोहोच मर्यादित आहे.नवीन माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञान (ICTs) अधिक वेगाने उपलब्ध होत असल्यामुळे कृषीशास्त्र आणि सेंद्रिय शेतीकडे जाण्यासाठी अधिकाधिक शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचण्यासाठी दर्जेदार डिजिटल शिक्षण साधने वापरली जावीत याची जाणीव वाढत आहे. व्हिडीओ हे शेतकऱ्यांना कृषी संबंधित पद्धतीवर प्रशिक्षित करण्याचा, शेतकऱ्यांच्या नेतृत्वाखालील प्रयोग आणि स्थानिक नवोपक्रमांना प्रोत्साहन देण्यासाठी आणि कृषीशास्त्राचा प्रसार करण्याचा एक किफायतशीर मार्ग आहे.

व्हिडीओद्वारा शिक्षणाची ताकद

ऍक्सेस ॲग्रीकल्चर ही एक ना नफा संस्था जी कृषी पर्यावरणशास्त्र आणि सेंद्रिय शेतीला समर्थन देते, व्हिडीओ शेतकऱ्यांचे विविध देश आणि संस्कृतीमध्ये असलेले कृषीशास्त्रीय ज्ञान वाढविण्यासाठी उत्तेजित करून आणि शेतकऱ्यांना प्रयोग करण्यास आणि त्यांचे वर्तन बदलण्यासाठी विस्तार प्रशिक्षकांपेक्षा अधिक प्रभावी ठरू शकतात हे स्पष्टपणे दाखवले आहे. ॲक्सेस ॲग्रीकल्चर दक्षिण-दक्षिण देशातील सहकार्याद्वारे शेतकरी ते शेतकरी यांच्यात स्थानिक भाषांमध्ये दर्जेदार व्हिडीओंची देवाणघेवाण करते. ॲक्सेस ॲग्रीकल्चर ओपन ॲक्सेस प्लॅटफॉर्मद्वारे ९० पेक्षा जास्त भाषांमध्ये २२५ हून अधिक व्हिडीओ उपलब्ध करते. जे विनामूल्ये डाउनलोड करतात येतात.

शेतकरी व्हिडीओद्वारे सहज शिकू शकतात आणि शाश्वत शेती तंत्राचा प्रयोग करू शकतात

शेतकऱ्यांना एकमेकांकडून शिकणे आणि नवीन कल्पना वापरायला आवडतात या तत्त्वावर आधारित ॲक्सेस ॲग्रीकल्चर व्हिडीओ सामान्य शेतकऱ्यांना भेडसावणारी आव्हाने आणि त्यावर मात करण्यासाठी त्यांनी उचललेली पावले दाखवतात, ज्यात अनेकदा सामाजिक सहकार्य आणि संस्थात्मक नवकल्पनांची उदाहरणे असतात. व्हिडीओची भाषा सोपी ठेवण्यासाठी काळजी घेतली जाते. जेणेकरून व्हिडीओ ग्रामीण लोकांना समजण्यास सोपे जाईल.

वैज्ञानिक आणि शेतकरी ज्ञान एकत्र करून सक्षम शेतकऱ्यांचा तार्किक चरणदर चरण व्हिडीओ तयार करतात ज्यात शाश्वत कृषी नवकल्पनांवर व्यावहारिक माहिती आणि सल्ला देतात. व्हिडीओ केवळ काय करावे हेच नाही तर त्या अंतर्भूत जैविक आणि भौतिक प्रक्रिया आणि तत्त्वे देखील समजावून सांगतात. एखादी गोष्ट विशिष्ट प्रकारे का केली जाते, जेणेकरून इतर शेतकरी त्यांच्या स्वतःच्या संदर्भानुसार शिकू शकतील.

व्हिडीओंमध्ये स्थानिक गरजांवर आधारित भागीदारांद्वारे प्रस्थापित विषयांची विस्तृत श्रेणी समाविष्ट आहे शाश्वत कृषी पद्धतीव्यतिरिक्त व्हिडीओमध्ये कापणीनंतर, विपणन आणि प्रक्रिया यासारख्या विषयांचा समावेश आहे. त्यामुळे शेतकरी कुटुंबांना अतिरिक्त उत्पन्न मिळते. विषयांमध्ये मानवी आरोग्य आणि पोषण, गरीब शेतकऱ्यांच्या आवाक्यात असलेल्या पारंपारिक पशू आरोग्य पद्धती वापरण्याचे मार्ग आणि हवामान बदलाचे अनुकूलन यांचा समावेश होतो.

व्हिडीओद्वारे सिद्ध देशी पशू आरोग्य ज्ञान आणि पद्धती सामायिक करणे

ॲक्सेस ॲग्रीकल्चरने पुणे, महाराष्ट्र, भारत येथील महिला पशूवैद्यकांच्या नेतृत्वाखालील एनजीओ 'अन्श्रा'सोबत भागीदारी केली आहे. ज्याने पशू आरोग्य सेवेतील आयुर्वेदिक औषधांवर शेतकरी-प्रशिक्षण व्हिडीओंची मालिका विकसित केली आहे. व्हिडीओ स्थानिक पातळीवर ॲक्सेस ॲग्रीकल्चर प्रशिक्षित व्हिडीओ भागीदारांपैकी एकाद्वारे तयार केले जातात.

२०१२ पासून १०० पेक्षा जास्त देशांमध्ये व्हिडीओ नेतृत्वातील शिक्षणाचा दृष्टिकोन अंदाजे ९० दशलक्ष लघुधारकांपर्यंत पोहोचला.

अन्थ्राच्या संस्थापक संचालिका डॉ. नित्या घोटगे यांच्या मते, औषधांविरुद्ध प्रतिजैविक (अचठ) जीवाणू म्हणून प्राण्यांच्या आरोग्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या औषधांचा सार्वजनिक आरोग्यावर प्रचंड परिणाम होतो. त्यासाठी प्रति जैविकांच्या गैरवापराच्या धोक्याबद्दल लोकांना शिक्षित करण्याचा व्हिडीओ हा एक महत्त्वाचा मार्ग असू शकतो.

डॉ. घोटगे यांनी स्पष्ट केले की, हजारो पशू आरोग्य कर्मचाऱ्यांना समोरासमोर प्रशिक्षण देऊनही पारंपारिक पशूवैद्यकीय पद्धतीचा अवलंब कमी आहे म्हणून अन्थ्राने प्राण्यांच्या आयुर्वेदिक आणि नैसर्गिक उपचार पद्धतीवर व्हिडीओ तयार करण्यासाठी ॲक्सेस ॲग्रीकल्चरसोबत भागीदारी करण्याचे ठरवले. ''महाराष्ट्रातील तसेच इतर राज्यांतील पशूपालकांमध्ये या व्हिडीओंना चांगला प्रतिसाद मिळत आहे. शेतकरी हे व्हिडीओ पुन्हा पुन्हा पाहू शकतात आणि आवश्यकतेनुसार औषधे बनवू शकतात. व्हिडीओ बनविण्याच्या प्रक्रियेत पशूपालक सक्रिय भूमिका बजावतात हा एक सहभागात्मक दृष्टिकोन आहे. हे व्हिडीओ आमच्या प्रशिक्षण कार्यक्रमाचा एक अविभाज्य भाग बनले आहेत.'' डॉ. घोटगे म्हणाले.

''आम्ही महाराष्ट्रातील आमच्या भागीदारांच्या नेटवर्कद्वारे भटक्या पशूपालकांसह २०,००० हून अधिक पशूधन मालकापर्यंत पोहोचतो आणि इतर राज्यांमध्येही तेवढ्याच संख्येने पोहोचतो. आता आम्ही महाराष्ट्र सरकारच्या पशूसंवर्धन विभागासोबत नैसर्गिक पशूपालन कार्यक्रम सुरू करण्यात मदत करण्यासाठी व्हिडीओ शेअर करत आहोत,'' त्या पुढे म्हणाल्या.

संपूर्ण भारतात नैसर्गिक शेती वाढविण्यासाठी सहभाग

ॲक्सेस ॲग्रीकल्चर हे असे मार्ग शोधत आहे ज्याद्वारे भारतातील भागीदार संस्था आपला अनुभव आणि संसाधने संपूर्ण भारतभर नैसर्गिक आणि सेंद्रिय शेतीचे प्रमाण वाढविण्यासाठी वापरू शकतात. ते संबंधित भारतीय भाषेत अधिक व्हिडीओ अनुवादित करण्यासाठी शेतकरी आणि समाजातील इतर सदस्यांना निरोगी शाश्वत अन्न प्रणालीकडे जाण्यास मदत करण्यासाठी दर्जेदार शिक्षण अनुभवास समर्थन देण्यासाठी भागीदारांसोबत काम करू इच्छितात.

''भारत सरकार पर्यावरणीय आणि सेंद्रिय उत्पादनांसाठी जागतिक बाजारपेठ वाढवण्याच्या उद्देशाने नैसर्गिक आणि सेंद्रिय शेतीच्या संक्रमणास मोठ्या प्रमाणात समर्थन देत आहे. ॲक्सेस ॲग्रीकल्च व्हिडीओज यामध्ये प्रभावीपणे मदत करू शकतात'' असे भारतीय पशूवैद्यकीय संशोधन संस्था, भारतीय कृषी संशोधन परिषद येथील विस्तार शिक्षण विभागाचे प्रमुख डॉ. महेश चंदर म्हणाले. ''शेतकरी आणि विस्तारक हे अनुभवी आणि प्रशिक्षित आहे, परंतु ते पारंपारिक शेतीकडे लक्ष देणारे आहेत. कृषीशास्त्रीय आणि सेंद्रिय शेती पद्धतीवरील ज्ञान आणि कौशल्यांद्वार मानसिकता बदलणे आवश्यक आहे. येथे ॲक्सेस ॲग्रीकल्चर व्हिडीओ त्यांचे मूल्य सिद्ध करू शकतात'' त्यांनी स्पष्ट केले.

प्रसार : ॲसेस ॲग्रीकल्चरच्या शेवटच्या घटकापर्यंत पोहचण्याच्या मॉडेलमध्ये तरुण ग्रामीण बदल घडविणाऱ्या वाढत्या नेटवर्कचा समावेश आहे. ''ग्रामीण भागातील उद्योजकांच्या प्रवेशासाठी (ERAs) म्हणून ओळखले जाणारे हे तरुण शेतकरी-प्रशिक्षण व्हिडीओ दाखविण्यासाठी डिजिटल कौशल्ये आणि साधनांनी सुसज्ज आहेत आणि शेतकऱ्यांच्या, विशेषतः महिलांच्या आणि तरुणांच्या जीवनात सकारात्मक बदल घडवून आणण्यासाठी ते ग्रामीण समुदायांना उपलब्ध करून देतात.इआरएज (ERAs) सौर ऊर्जेवर चालणारे स्मार्ट प्रोजेक्टर वापरतात. (सर्व ॲक्सेस ॲग्रीकल्चर शेतकी-प्रशिक्षण व्हिडीओंचा समावेश आहे.) ज्याचा वापर दुर्गम ग्रामीण भागात देखील केला जाऊ शकतो. जेथे तंत्रज्ञान वीज आणि इंटरनेट मर्यादित आहे. ते केवळ स्वतःचा आणि त्यांच्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह करत नाहीत तर स्थानिक शेतकऱ्यांना त्यांचे जीवन सुधारण्यासाठी जगभरातील कृषी शास्त्रावरील नवीन कल्पनांचा खजिना देखील आणतात.

शेणखत तयार करण्याबाबत शेतकरी व्यवहारिक मार्गदर्शन करतात

दक्षिण जगांमध्ये प्रभाव

२०१५, २०१८ आणि २०२१ मध्ये केलेल्या सर्वेक्षणातून असे सूचित होते की ॲक्सेस ॲग्रीकल्चर व्हिडीओ जगभरात ५००० हून अधिक संशोधन, विस्तार, शिक्षण आणि तळागाळातील संस्थांद्वारा तसेच दक्षिण जगातील मीडिया हाऊसेसद्वारे वापरले गेले आहे. २०१२ मध्ये सुरू झाल्यापासून ॲक्सेस ॲग्रीकल्चर व्हिडीओ आधारित शिक्षणाचा दृष्टिकोन १०० पेक्षा जास्त देशांमधील अंदाजे ९० दशलक्ष लहान भागीदारांपर्यंत पोहोचला. ज्यामुळे त्यांना कृषी पर्यावरणविषयक तत्त्वे आणि ग्रामीण उद्योजकता शिकण्यास सक्षम केले ज्यामुळे ग्रामीण जीवनमान आणि शाश्वत अन्नप्रणाली सुधारली.

२०२१च्या ऑनलाईन सर्वेक्षणातील विविध प्रतिसादकर्त्यांनी दर्शविल्याप्रमाणे त्याचा जागतिक प्रभाव लक्षणीय आहे. जवळपास ५०% प्रतिसादकर्त्यांनी सांगितले की, व्हिडीओमुळे शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात सुधारणा झाली आहे. 'सुधारित कीटक व्यवस्थापन' चांगले मातीचे आरोग्य आणि 'चांगले उत्पादन' हे सर्व ४०% पेक्षा जास्त प्रतिसादकर्त्यांनी नोंदवले. ३०% पेक्षा जास्त लोकांनी स्थानिक ज्ञानाची अधिक प्रशंसा, तरुणांचा सहभाग, चांगले अन्न आणि पोषण, अधिक नफा, महिलांचे सक्षमीकरण आणि सुधारित गट निर्मिती यांचा ÷उल्लेख केला.

ॲक्सेस ॲग्रीकल्चर मॉडेल किफायतशीरपणा आणि शाश्वत परिणाम व त्याचा प्रभाव ही मुख्ये कारणे होती की संस्थेला २०२१ मध्ये स्विस सरकार आणि एफएओ (FAO) कडून शाश्वत अन्न प्रणालीसाठी आंतरराष्ट्रीय इनोव्हेशन पुरस्कार मिळाला. अलीकडेच सामुदायिक प्रभावामध्ये उत्कृष्टतेसाठी २०२२ अगेस्ट ग्लोबल फूड इनोव्हेशन पुरस्काराने त्यांना सन्मानित करण्यात आले.

व्हिडीओमध्ये शेतकऱ्यांना सराव करण्यासाठी चरण-दर-चरण प्रक्रियेचे स्पष्टपणे वर्णन केले आहे.

Reference :

Van Mele P, Okry F, Wanvoeke J, Fousseni Barres N, Malone P, Rodgers J, Rahman E and Salahuddin A, 2018, Quality farmer training videos to support South South learning, CSI Transactions on ICT 6, p.245–255.

Savitri Mohapatra

Mass Media Officer , Access Agriculture

No.3 Kumaran Street, Puducherry 605001, India.

E-mail: savitri@accessagriculture.org

मराठी अनुवाद : श्री लक्ष्मीकांत पडोळे

Source : *Training Videos on agroecology, putting the power of learning in farmers' hands, Leisa India, June, 2022*